

*Спільник С. І.,**доктор юридичних наук, доцент,**заступник керівника**Дніпропетровської обласної прокуратури;**професор кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Інституту економіки та права Класичного приватного університету*

ДО ПИТАННЯ ПРО КРИМІНОЛОГІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті доведено, що кримінологічна діяльність ДКВС України: 1) являє собою сукупність заходів аналітичного, координаційного, виховного, запобіжного, контрольного, організаційного, управлінського, наглядового, методичного, інформаційного та освітнього характеру, що спрямовані на окремі групи та конкретних осіб; 2) має ознаки правоохоронної (реалізує правоохоронну функцію держави) та є різновидом юридичної правозастосовної діяльності, що здійснюється правовими засобами і методами з використанням кримінологічних технологій; 3) реалізується суб'єктами, наділеними державно-владними повноваженнями на спеціально-кримінологічному, індивідуальному, віктимологічному рівнях; 4) об'єктом її впливу є засуджені особи та персонал органів та установ Державної кримінально-виконавчої служби України; 5) є професійною діяльністю, оскільки її здійснення забезпечується фахівцями, які володіють спеціальними кримінологічними знаннями і навиками у сфері виконання покарань, а також мають досвід у цій сфері; 6) можливими формами її здійснення є практична, наукова та освітня діяльність; 7) її завданнями є усунення, ослаблення, нейтралізація чинників, що спричиняють кримінальні правопорушення, перешкоджання здійснення злочинного наміру, припинення розпочатої злочинної діяльності, а кінцевою метою – створення безпечних умов співіснування засуджених та персоналу.

Зважаючи на вказані вище положення, під поняттям кримінологічна діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України пропонуємо розуміти сукупність заходів аналітичного, координаційного, виховного, запобіжного, контрольного, організаційного, управлінського, наглядового, методичного, інформаційного та освітнього характеру, що вживаються суб'єктами, наділеними державно-владними повноваженнями на спеціально-кримінологічному, індивідуальному, віктимологічному рівнях по відношенню до засуджених осіб та персоналу органів і установ ДКВС України задля усунення, ослаблення, нейтралізація чинників, що спричиняють кримінальні правопорушення, перешкоджання здійснення злочинного наміру, припинення розпочатої злочинної діяльності, правового виховання осіб, схильних до вчинення кримінальних проступків та злочинів.

Ключові слова: кримінологія, кримінально-виконавче право, виконання покарань, злочинність, органи та установи виконання покарань, юридична діяльність, кримінологічна діяльність, кримінологічний моніторинг, запобігання кримінальним правопорушенням.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Конституція України у ст. 92 проголосила, що виключно законами України визначається організація і діяльність органів і установ виконання покарань, Законом України оголошується амністія. Таке положення Основного Закону свідчить про важливість належного функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України, структурні підрозділи якої контролюють ступінь втручання держави у права і свободи людини і громадянина, що постійно або тимчасово обмежені за рішенням суду.

Загальна кількість осіб у місцях позбавлення волі кримінально-виконавчої системи станом на 2001 рік становила 222 254 особи, тоді як уже у 2021 році їх кількість становить 49823 особи. Ці статистичні дані, без їх детального вивчення, Міністерство юстиції України використовує виключно як привід «продавати занедбані тюрми». 31 грудня 2021 року завершився експериментальний проєкт щодо платної послуги з надання поліпшених побутових умов в слідчих ізоляторах України, запроваджений Постановою Кабінету міністрів України № 305 від 22 квітня 2020 року. За його результатами мало бути прийнято рішення про доцільність законодавчого закріплення платної послуги з надання поліпшених побутових умов та харчування особам, узятим під варту, про напад росії на України все змінив. Також варто згадати слідчих Державної кримінально-виконавчої служби України, які у 2017–2018 роках розслідували будь-які злочини, що були вчинені на території органів і установ виконання покарань.

Фактично всі тридцять років незалежності Державна кримінально-виконавча служба України функціонує в умовах постійного реформування – успадкована радянська репресивна система виконання покарань до цих пір знаходить своє віддуння у рішеннях ЄСПЛ щодо нелюдських умов тримання засуджених у виправних колоніях та СІЗО. Головним результатом діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України має бути повернення у суспільство громадянина, який не втратив соціальні зв'язки, здоров'я, має всі можливості для нормального життя. Сама ця сукупність заходів аналітичного, координаційного, виховного, запобіжного, контрольного, організаційного, управлінського, наглядового, методичного, інформаційного та освітнього характеру, що вживаються суб'єктами, наділеними державно-владними повноваженнями на спеціально-кримінологічному, індивідуальному, віктимологічному рівнях по відношенню до засуджених осіб та персоналу органів і установ, і є кримінологічною діяльністю Державної кримінально-виконавчої служби України.

Очевидно, що постійна конструктивна критика діяльності Міністерства юстиції України у напрямку реформування Державної кримінально-виконавчої служби України як збоку громадськості, так й експертного середовища, має своїм підґрунтям неналежне наукове обґрунтування її діяльності як суб'єкта протидії особливого виду злочинності – пенітенціарної.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Варто відмітити, що проблеми протидії пенітенціарній злочинності в цілому та окремих її видів висвітлено у працях різних вчених, зокрема вітчизняних: О.М. Бандурка, Д.О. Балобанова, Л.В. Багрий-Шахматов, Є.Ю. Бараш, В.С. Батиргарєєва, В.М. Бесчастний, І.Г. Богатирьов, Б.М. Головкин, О.А. Гритенко, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, І.В. Козич, Т.В. Корнякова, О.М. Костенко, О.Г. Колб, В.Я. Конопельський, І.М. Копотун, Ю.В. Кернякевич-Танасійчук, В.В. Кузнєцов, Т.Є. Леоненко, О.М. Литвинов, К.Б. Марисюк, С.А. Мозоль, А.А. Музика, Ю.В. Орлов, Є.О. Письменський, М.С. Пузирьов, Н.А. Савінова, А.В. Савченко, А.Х. Степанюк, В.Я. Тацій, В.П. Тихий, В.М. Трубников, В.О. Туляков, А.Є. Фоменко, П.Л. Фріс, В.Б. Харченко, П.В. Хряпінський, В.В. Шаблістий, В.І. Шакур, О.О. Шкута, І.С. Яковець, Н.М. Ярмиш, А.М. Ященко та багато інших.

Окремо слід вказати на докторські дисертації О. О. Шкути «Теоретико-прикладні засади функціонування кримінально-виконавчої системи України», Запоріжжя, 2018 р.; Ю.В. Кернякевич-Танасійчук «Кримінально-виконавча політика України», Київ, 2019 р.; О. А. Гритенко «Теоретико-правові концептуальні засади прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі», Одеса, 2020 р.; також на докторські дисертації, в яких кримінологічна діяльність вже була предметом розгляду. Це О. С. Ішук «Теоретико-методологічні та практичні засади кримінологічної діяльності органів прокуратури України» (м. Харків, 2016 р.); Н. Є. Філіпенко «Кримінологічна діяльність судово-експертних установ України: теорія та практика» (м. Харків, 2021 р.); А. Є. Фоменко «Теоретико-прикладні засади кримінологічної діяльності Національної поліції України» (м. Харків, 2021 р.); Н.С. Сидоренко «Теоретико-прикладні засади кримінологічної діяльності органів кримінального судочинства України» (м. Дніпро, 2021 р.).

Формування мети статті. Безумовно, праці цих та інших науковців стали основою для дослідження кримінологічної діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України, проте злочини окупантів стосуються не тільки звичайних мирних жителів, а й засуджених, які перебувають у місцях несвободи на тимчасово окупованих територіях. Звичайно, функціонування органів і установ виконання покарань в умовах війни після нашої перемоги мабуть буде одним із актуальних напрямів кримінологічної науки та науки кримінально-виконавчого права.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. До характерних ознак кримінологічної діяльності нами віднесено: а) є сукупністю правомірних дій уповноважених суб'єктів; б) є професійною діяльністю, що здійснюється фахівцями, які володіють кримінологічними знаннями і навичками; в) здійснюється юридичними засобами і методами з використанням кримінологічних технологій; д) можливими формами її здійс-

нення є практична, наукова та освітня діяльність; є) основною метою такої діяльності є протидія кримінальним злочинам та проступкам, а також пов'язаних з ними негативними для суспільства явищами.

Як наголошують О.В. Симоненко та Є.В. Грибанов, під кримінологічними технологіями у широкому сенсі слід розуміти сукупність кримінологічно-обґрунтованих прийомів, методів і рішень, які застосовуються для досягнення прогнозованого результату в правоохоронній сфері шляхом здійснення дій, які впливають на поведінку людей, культурні та соціальні структури, системи або ситуації через застосування кримінологічних знань в антикримінальній практиці. У вузькому сенсі кримінологічні технології утворюють сукупність різного роду прийомів, способів, засобів, методів і форм застосування кримінологічних теорій і вчень в практиці протидії злочинності [1, с. 8].

Осмилення позиції вчених дозволяє зробити висновок, що кримінологічні технології являють собою необхідний кримінологічний інструментарій (засоби, методи, форми, рішення), що застосовується при здійсненні антикримінальної діяльності.

З погляду В.М. Дрьоміна, діяльність, яка спрямована на вивчення, аналіз, прогнозування і запобігання злочинності та криміногенних соціальних процесів і явищ, може бути віднесена до кримінологічної діяльності – особливого виду професійної спеціалізації [2, с. 377–378]. Із зазначеного логічно випливає, що обсяг поняття кримінологічна діяльність включає як профілактичну, так і аналітичну діяльність, що здійснюється виключно фахівцями-професіоналами.

Варто відзначити, що в юридичній науці значну кількість праць в контексті дослідження кримінологічної діяльності присвячено органам прокуратури.

Так, на переконання В. Юрчишина, кримінологічна діяльність прокурора – це спеціальна наглядова діяльність, спрямована на своєчасне виявлення органами досудового розслідування причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів, та вжиття обґрунтованих процесуальних і не процесуальних заходів спрямованих на їх усунення з метою мінімізації криміногенного впливу. На переконання вченого, засобами кримінологічного нагляду прокурор повинен націлювати слідчого на поєднання різних форм профілактичної діяльності – внесення подань, виступу на зборах трудового колективу, у пресі, по радіо, телебаченню тощо. Прокурор також вживає заходи до якнайшвидшого доведення до відома відповідних посадових осіб інформації про причини та умови, які сприяли вчиненню злочинів, надає допомогу слідчому в узагальненні зібраної у справі кримінологічної інформації, викладає свою думку про характер попереджувальних заходів, які необхідно вжити; заміняє кримінологічні акти слідчого своїми актами; використовує результати кримінологічної слідчої і власної діяльності при аналізі (вивченні) причин злочинності в районі, області тощо [3, с. 99].

З вищевказаного слідує, що зміст кримінологічної діяльності складають дії наглядового, запобіжного, координаційного, інформаційного та аналітичного характеру.

Як зауважує О.Г. Кальман, зміст кримінологічної діяльності прокурора на стадії досудового слідства становлять дії прокурора, пов'язані з реалізацією таких його повноважень: участь прокурора у виконанні слідчих дій, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину; надання вказівок слідчому чи органу дізнання про виконання слідчих дій, спрямованих на виявлення й усунення

причин та умов, що сприяли вчиненню злочину; повернення кримінальної справи слідчому або органу дізнання для проведення додаткового розслідування чи дізнання у зв'язку з не виявленням причин та умов, що сприяли вчиненню злочину; відкликання не достатньо необґрунтованого подання слідчого або органу дізнання [4, с. 84–85].

Аналіз зазначеного дозволяє стверджувати, що кримінологічна діяльність прокурора зводиться до управлінсько-контрольної функції при здійсненні запобіжної діяльності з боку слідчого.

Кримінологічна діяльність, стверджує О.С. Іщук, це інтегрована в єдину систему протидії злочинності сукупність функціональних елементів (засобів, форм і видів діяльності), за допомогою яких суб'єкт впливає на фактори злочинності, досягаючи тим самим результативного виконання визначених для органів прокуратури завдань і функцій. Правником зауважується, що у цілому діяльність прокуратури із протидії злочинності в основному здійснюється у формі кримінологічної профілактики, тобто являє собою сукупність заходів щодо виявлення та усунення (блокування, нейтралізації) причин, умов, інших детермінант злочинності [5, с. 32–323].

Зміст наведених положень правника свідчить про уподібнення змісту кримінологічної діяльності з кримінологічною профілактикою, сутність якої зводиться до виявлення та усунення детермінант кримінальних правопорушень.

Схожих висновків доходять В.Л. Давиденко, О.О. Титаренко, М.Л. Давиденко та О.М. Литвинов, якими стверджується, що *кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства* – це діяльність спеціально уповноважених суб'єктів (слідчих, органу дізнання, прокурора, суду, адвоката-захисника) під час розслідування кримінальної справи та її розгляду в суді, яка спрямована на своєчасне виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів, та вжиття обґрунтованих процесуальних і не процесуальних заходів, спрямованих на їх усунення та мінімізацію криміногенного впливу. Водночас, дослідниками зауважується, що кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства, будучи самостійною підсистемою іншої, більш високого рівня системи, яка називається кримінальним судочинством, також тісно пов'язана з кримінологічною профілактикою злочинів, що проводиться поза рамками кримінального судочинства [6, с. 10, 48].

Кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства, як наголошує В. Давиденко, має розглядатися у широкому та вузькому значеннях. У широкому сенсі дане поняття охоплює всю роботу учасників кримінального процесу, проведenu ними з метою попередження злочинів, вияву та усунення причин і умов розслідуваного злочину, правового виховання громадян тощо. У вузькому значенні це діяльність суб'єктів кримінального судочинства щодо виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочину [7, с. 111].

Осмилення вказаних умовиводів дослідниці дозволяє зробити судження, що невід'ємним елементом кримінологічної діяльності є правове виховання осіб, схильних до вчинення кримінальних проступків та злочинів.

З цього приводу слушною вбачаємо думку Т.А. Коляди про те, що правове виховання – це постійний вплив на людину з метою формування у неї правової культури та активної правомірної поведінки. Основна мета правового виховання – надати людині необхідні юридичні знання і навчити її поважати закони

та дотримуватися їх, тобто сформувати достатньо високий рівень правової культури, здатний значно знизити кількість правопорушень. Зміст правового виховання – це процес цілеспрямованого та систематичного впливу на правосвідомість особи (групи) за допомогою сукупності правових заходів, які має у своєму розпорядженні суспільство [8].

Разом з тим з погляду В. Давиденко, структурний зміст кримінологічної діяльності складають такі дії: 1) виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину та вживати заходів для їх усунення (є сутністю кримінологічної діяльності слідчого під час розслідування злочину); 2) нагляд за виконанням вимог закону про виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів, а також безпосередня робота щодо виявлення причин та умов вчиненого злочину в межах судового розгляду кримінальної справи (є завданнями кримінологічної діяльності прокурора, що здійснюється у кримінальному судочинстві на всіх стадіях кримінального процесу); 3) заявляти клопотання на досудовому слідстві з приводу виявлення обставин, що сприяли вчиненню злочину; самостійні дії, що безпосередньо спрямовані на виявлення причин та умов злочину (форми кримінологічної діяльності адвоката, що є обов'язковими у випадку коли, причини й умови вчиненого злочину постають обставинами, які пом'якшують або виключають кримінальну відповідальність особи, якій інкримінується даний злочин); 4) процесуальне керівництво судовим розглядом, у процесі якого з-поміж інших досліджуються і обставинами, що сприяли вчиненню злочину; функція судового контролю за законністю досудового слідства (кримінологічна робота суду) [7, с. 111–112].

Зазначене свідчить про те, що обсяг кримінологічної діяльності наповнюють запобіжні, наглядові, контрольні та управлінські заходи, метою вжиття яких є виявлення детермінант вчинення злочинів та їх усунення.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Аналіз усього вищевикладеного дає підстави для формулювання таких теоретичних положень, що мають методологічне значення для розкриття змісту досліджуваного поняття: 1) являє собою сукупність заходів аналітичного, координаційного, виховного, запобіжного, контрольного, організаційного, управлінського, наглядового, методичного, інформаційного та освітнього характеру, що спрямовані на окремі групи та конкретних осіб; 2) має ознаки правоохоронної (реалізує правоохоронну функцію держави) та є різновидом юридичної правозастосовної діяльності, що здійснюється правовими засобами і методами з використанням кримінологічних технологій; 3) реалізується суб'єктами, наділеними державно-владними повноваженнями на спеціально-кримінологічному, індивідуальному, віктимологічному рівнях; 4) об'єктом її впливу є засуджені особи та персонал органів та установ Державної кримінально-виконавчої служби України; 5) є професійною діяльністю, оскільки її здійснення забезпечується фахівцями, які володіють спеціальними кримінологічними знаннями і навиками у сфері виконання покарань, а також мають досвід у цій сфері; 6) можливими формами її здійснення є практична, наукова та освітня діяльність; 7) її завданнями є усунення, ослаблення, нейтралізація чинників, що спричиняють кримінальні правопорушення, перешкоджання здійснення злочинного наміру, припинення розпочатої злочинної діяльності, а кінцевою метою – створення безпечних умов співіснування засуджених та персоналу.

Зважаючи на вказані вище положення, під поняттям кримінологічна діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України пропонуємо розуміти сукупність заходів аналітичного, координаційного, виховного, запобіжного, контрольного, організаційного, управлінського, наглядового, методичного, інформаційного та освітнього характеру, що вживаються суб'єктами, наділеними державно-владними повноваженнями на спеціально-кримінологічному, індивідуальному, віктимологічному рівнях по відношенню до засуджених осіб та персоналу органів і установ ДКВС України задля усунення, ослаблення, нейтралізація чинників, що спричиняють кримінальні правопорушення, перешкоджання здійснення злочинного наміру, припинення розпочатої злочинної діяльності, правового виховання осіб, схильних до вчинення кримінальних проступків та злочинів.

Література:

1. Симоненко А. В., Грибанов Е. В. Кримінологические технологии: теория и методология. *Вестник краснодарского университета МВД России*. 2016. № 2(32). С. 8–12.
2. Дрьомін В. М. Кримінологічні функції та кримінологічна діяльність ДБР. *Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 червня 2018 р.) / редкол. : Г. О. Ульянова (голова ред.), В. М. Дрьомін, Є. Л. Стрельцов та ін. ; НУ «ОЮА». Одеса : Юридична література, 2018. С. 375–379.
3. Юрчишин В. Кримінологічна функція прокурора у досудовому розслідуванні. *Юридична Україна*. 2012. № 8. С. 96–102.
4. Проблеми протидії злочинності : підручник / Кальман О. Г. та ін. ; за ред. проф. О. Г. Кальмана. Харків : Вид-во ТОВ фірма «Новасофт», 2010. 352 с.
5. Ішук О. С. Кримінологічна діяльність органів прокуратури : монографія. Харків : Золота миля, 2014. 366 с.
6. Кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства : монографія / за заг. ред. проф. Л. М. Давиденка. Харків : Тимченко, 2011. 214 с.
7. Давиденко В. Кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2008. № 4. С. 111–117.
8. Коляда Т. А. Правове виховання: поняття, ознаки та функції. URL: <http://eprints.kname.edu.ua/31264/1/40.pdf>
9. Шаблистий В. В. Удосконалення кримінально-правового забезпечення поліцейської діяльності в Україні. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 112–115.

Spilnyk S. To the question of the criminological activity of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine under martial law

Summary. The article proves that the criminological activity of the SCES of Ukraine: 1) is a set of measures of an analytical, coordination, educational, preventive, control, organizational, managerial, supervisory, methodical, informational and educational nature, aimed at specific groups and specific individuals; 2) has the characteristics of law enforcement (implements the law enforcement function of the state) and is a type of legal law enforcement activity carried out by legal means and methods using criminological technologies; 3) is implemented by subjects endowed with state-authority powers at the special criminological, individual, and victimological levels; 4) the object of its influence is convicted persons and personnel of bodies and institutions of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine; 5) is a professional activity, since its implementation is provided by specialists who have special criminological knowledge and skills in the field of execution of punishments, as well as experience in this field; 6) possible forms of its implementation are practical, scientific and educational activities; 7) its tasks are to eliminate, weaken, neutralize factors that cause criminal offenses, prevent the implementation of criminal intent, stop criminal activity, and the ultimate goal is to create safe conditions for the coexistence of convicts and personnel.

Taking into account the above provisions, we propose to understand the concept of criminological activity of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine as a set of measures of an analytical, coordination, educational, preventive, control, organizational, managerial, supervisory, methodical, informational and educational nature, used by subjects assigned state authorities at the special criminological, individual, and victimological levels in relation to convicted persons and personnel of the bodies and institutions of the State Security Service of Ukraine in order to eliminate, weaken, neutralize factors that cause criminal offenses, prevent the implementation of criminal intent, stop criminal activity that has begun, legal education persons prone to committing criminal offenses and crimes.

Key words: criminology, criminal enforcement law, execution of punishments, crime, bodies and institutions of execution of punishments, legal activity, criminological activity, criminological monitoring, prevention of criminal offenses.